

VÝVOJ SÚKROMNÉHO PRÁVA NA SLOVENSKU PO ZÁNIKU HABSBURSKEJ MONARCHIE

PETRA CAPANDOVÁ

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Slovenská republika

Abstrakt

Autorka vo svojom príspevku poskytuje stručný prehľad vývoja súkromného práva, s dôrazom na občianske právo, od zániku Habsburskej monarchie až do prijatia Občianskeho zákonníka v roku 1950, ktorý znamenal koniec platnosti akýchkoľvek právnych úprav pochádzajúcich ešte z čias Habsburskej monarchie v oblasti súkromného práva. Pri skúmaní uvedených skutočností poukazovala autorka aj na politické, ideologické ako aj spoločenské faktory, ktoré vývoj práva ovplyvňovali.

Kľúčové slová

Súkromné právo, občianske právo, Občiansky zákonník z roku 1950, právo Habsburskej monarchie.

Abstract

The paper offers brief overview of development of private law, with emphasis on civil law, since the end of the Habsburg Monarchy until reception of Civil Code in 1950, which meant expiration of all legal regulations in the area of private law, which had originated during the Habsburg Monarchy. While considering this development, the author points also out political, ideological as well as social aspects, which had affected the development.

Key words

Private law, civil law, Civil Code (1950), law of the Habsburg Monarchy.

1. ÚVOD

V Habsburskej monarchii po Rakúsko – Uhorskom vyrovnaní došlo de facto k vzniku dvoch paralelných právnych poriadkov, ktoré vychádzali z dvoch rôznych zdrojov, pričom v Uhorskej časti monarchie došlo k návratu k obyčajovému právu vychádzajúcemu z dôb rozvinutého feudalizmu. To je jedným z dôvodov, prečo po zániku Habsburskej monarchie malo dôjsť k dôraznej zmene právneho poriadku – veď právo vhodné na riadenie feudálnej spoločnosti nemohlo poskytovať dostatočný základ pre úpravu nastupujúceho rozvinutého kapitalizmu. Ako však vieme z histórie, cesta k novej, aktuálnej a jednotnej úprave v oblasti súkromného práva bola dlhá a kľukatá, podmienená mnohými turbulenciami a zmenami 1. polovice 20. storočia.

Cieľom tohto príspevku je poskytnúť čitateľovi nielen prehľad vývoja súkromného práva a jeho vybraných inštitútov (s dôrazom na právo platné na území Slovenska), ale aj pohľad na spolupôsobiacie spoločenské postoje a filozoficko-právne presvedčenia, ktoré tento vývoj ovplyvňovali; a to až do prijatia 1. jednotného občianskeho zákonníka v roku 1950, ktoré znamenalo definitívny koniec právneho dualizmu a tým aj platnosti právnych noriem pochádzajúcich z právneho poriadku Habsburskej monarchie.

2. OBDOBIE 1. ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY OD R. 1918

Vznikom Československej republiky 28. októbra 1918 sa územie Slovenska stalo súčasťou nového štátneho celku, ktorý vznikol bezprostredne pod vplyvom udalostí spojených s priebehom I. svetovej vojny. Štátová zmena bola formálnoprávne spojená s pretrhnutím vývoja práva platného na Slovensku s právom dovtedajšieho Uhorska. Napriek tomu dovtedajšie uhorské súkromné právo na Slovensku zostalo v platnosti a stalo sa súčasťou novovytvoreného právneho poriadku československého štátu.¹ Na rozdiel od predchádzajúceho vývoja právneho poriadku na našom území, ktorý z hľadiska formálneho nerozlišoval obyčajné zákony od predpisov ústavného práva, sa Československá republika ako parlamentná demokracia prihlásila k princípu ústavnosti. Základom celého právneho poriadku sa stala ústava vo formálnom význame slova – zákon zo dňa 29. februára 1920 č. 121/1920 Zb. z. a n., ktorým sa uvádza Ústavná listina Československej republiky. Nadradením noriem ústavného práva obyčajným zákonom nadobudlo súkromné právo nový, jasne vyjadrený, normatívny základ v podobe ústavných záruk občianskych práv a slobôd. Z hľadiska súkromného práva boli významné predovšetkým ustanovenia § 106, § 108, § 109, § 126 Ústavnej listiny. Samozrejme, že obsah základných ústavných práv podliehal aj v Československej republike konkrétnemu zákonnému vyjadreniu. Právne predpisy prijímané v oblasti súkromného práva sa často stávali predmetom politického zápasu, v ktorom sa prejavovali ideologické rozdiely, ktorých nositeľom boli v prostredí parlamentnej demokracie politické strany z celého prvorepublikového politického spektra. K politizácii mnohých otázok riešených v prostredí zákonného práva prispela i fakticky absentujúca funkcia ústavného súdництва spočívajúca v kontrole súladu právnych predpisov s Ústavnými listinami.

Zákaz diskriminácie a vyjadrenie rovnosti tvorilo v ústavnej listine obsah § 106² a čiastočne nadväzovalo na zákon č. 61/1918 Zb. z. a n., ktorým sa zrušujú šľachtstvo, rády a tituly. Tento zákon bol vo všeobecnosti považovaný za nástroj vyjadrenia právnej rovnosti vo verejnom práve. Napriek zákazu poskytovania výhod na základe pohlavia, rodu a zamestnania, nielen v aplikácii, ale ani v tvorbe právnych predpisov z oblasti súkromného práva nedošlo, a to celkom prirodzene, k vytvoreniu úplnej právnej rovnosti v súčasnom chápaní tejto materiálnej požiadavky na obsah práva.

Zjavne liberalistickými koncepciami s významom pre celkové smerovanie súkromného práva je ovplyvnené ustanovenie § 108 Ústavnej listiny, ktoré je základom ekonomickej slobody jednotlivca. Je v ňom vyjadrené liberálne heslo 19. storočia, ktorého jedinou hranicou sa stáva opäť len, verejný, nie štátny, alebo akýkoľvek iný skupinový, napr. rodinný záujem.³ Vlastníctvo nadobudlo svoj ústavnoprávny rozmer v § 109 Ústavnej listiny,⁴ podľa ktorého bolo možné súkromné vlastníctvo obmedziť len zákonom. Vlastnícke právo ako typický

¹ Čl. 2 zákona č. 11/1918 Zb. z. a n.: „*veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají v platnosti.*“

² § 106 Ústavnej listiny: „*(1) Výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají. (2) Všichni obyvatelé republiky Československé požívají v stejných mezích jako státní občané této republiky na jejím území plné a naprosté ochrany svého života a své svobody nehledíc k tomu, jakého jsou původu, státní příslušnosti, jazyka, rasy nebo náboženství. Úchyly od této zásady jsou přípustny jen, pokud právo mezinárodní dovoluje.*“

³ § 108 Ústavnej listiny: „*(1) Každý státní občan československý může se usazovati na kterémkoli místě Československé republiky, nabývati tam nemovitostí a vykonávati výdělkovou činnost v mezích všeobecných právních ustanovení. (2) Omezení tohoto práva je možné jen v zájmu veřejném na základě zákona.*“

⁴ § 109 Ústavnej listiny: „*(1) Soukromé vlastnictví lze omeziti jen zákonem. (2) Vyvlastnění je možné jen na základě zákona a za náhradu, pokud zákonem není nebo nebude stanoveno, že se náhrada dáti nemá.*“

súkromnoprávny inštitút nadobudlo oproti dovtedy platnému právu neznámy a omnoho širší ústavný rozmer, neobmedzujúc sa len na vlastnícke právo ako jeden z inštitútov vecného práva. Formálnym následkom tohto ustanovenia sa stala nevyhnutnosť úpravy noriem súkromného práva právnymi predpismi vo výlučne zákonnej forme. Jediným dôvodom, na základe ktorého bolo možné odňať vlastnícke právo, bol zákon. Treba však poznamenať, že tento princíp možno badať v práve platnom na Slovensku už pred rokom 1920. Oproti súčasným zárukám ústavnoprávnej ochrany vlastníckeho práva však bolo možné uskutočniť vyvlastnenie aj bez náhrady. Nielen v tomto ustanovení sa prejavil revolučný charakter novovznikajúceho štátu, ktorý sa musel vyrovnávať s výzvami spôsobenými rozpadom Rakúsko – Uhorskej monarchie, t.j. s prechodom k republikánskej forme štátu a so sociálnymi otrasmami spôsobenými I. svetovou vojnou. Mnohé z týchto socializačných tendencií, ktoré sú z pohľadu súčasného ponímania vzťahu štátu a jednotlivca neprijateľné, boli prejavom potreby upevnenia národných a štátoprávných zmien z roku 1918. Tieto nebolo možné zabezpečiť bez zásahu do oblastí už nadobudnutých subjektívnych práv, a to aj v oblasti súkromného práva. Dovtedy právom akceptovaná hodnota ochrany manželstva a rodiny nadobudla v Ústavnej listine⁵ konštitucionálny, no značne zovšeobecnený rozmer. Právne otázky manželského práva sa stali v oblasti zákonodarstva predmetom najhlbších ideových rozdielov (otázka rozluky v manželskej novele z roku 1919, koakvizícia v príprave občianskeho zákonníka).

Vplyv záujmov, pod ktorými musel prospech jednotlivca – sloboda vlastníckeho práva a zmluvná voľnosť – ustúpiť skupinovému záujmu, bol naznačený už v období pred vypuknutím I. svetovej vojny. Práve štátne zásahy do individuálnych práv počas vojny (problém zásobovania vojska, moratória, rekvizície, predpisy o maximálnych cenách, bytové opatrenia a pod.), ktoré boli prejavom nadradenia skupinového, verejného záujmu, boli označované ako priamy predchodca vývoja súkromného práva zameraného nielen na ochranu jednotlivca, ale aj spoločnosti ako celku.⁶ V žiadnom prípade však nemožno dospieť k tomu, že zmeny v myšlienkovom smerovaní práva mali len čisto ideologický základ. V mnohých prípadoch išlo o reakciu na ekonomické zmeny, ktoré boli cudzie predchádzajúcemu hospodárskemu vývoju. Typickým príkladom bola prudká strata hodnoty peňažných prostriedkov, ktorá spôsobovala problémy v tých právnych vzťahoch, ktorých úprava vychádzala zo stability tejto majetkovej hodnoty. Socializácia práva vychádzala z mienky, že človek je sociálny tvor, ktorý môže žiť len v ľudskej spoločnosti a preto musí vo vykonávaní svojich práv brať ohľad na tú spoločnosť, ktorej je členom.⁷ Uvedomenie si zmeny sociálnych pomerov ako následku svetovej vojny bolo prirodzenou súčasťou takmer každej právnickej štúdie, ktorá sa nezaoberala len výkladom platného práva, ale snažila sa vytvoriť i vízie pre ďalšiu normotvorbu v oblasti súkromného práva.⁸

Socializačný smer v súkromnom práve sa prejavil predovšetkým v zákonodarnej činnosti Dočasného národného zhromaždenia v rokoch 1918 – 1920 a Národného zhromaždenia

⁵ § 126 Ústavnej listiny: „Manželství, rodina a mateřství jsou pod zvláštní ochranou zákonů.“

⁶ Ottlyk, I.: O novodobom práve. PO XXI/1938, s. 56. Ráth, A.: Socializácia práva. Pr. LX/1921, s. 1: „O čom sme si mysleli, že je len prechodné – za trvania války zavedené obmedzovanie práva, táto vis major sa zahniezdila trvale, a pod heslom, že musíme brať akm diaľ tým väčší zreteľ na záujem spoločnosti na interese celku, v ktorom žijeme, postavení sme pred problém ako zrovnať svoje staré pojmy práva s novým životom?“

⁷ Ráth, A.: Socializácia práva. Pr. LX/1921, s. 3.

⁸ Schwitzer, V.: Niečo o unifikácii civilného práva. PO, V/1922, s. 247: „Svetová válka a následkom nej nastalé pomery znamenali v zápätí na celom svete podstatnú zmenu na poli hospodárskom a sociálnom.“

v rokoch 1920 – 1925. Tieto prejavy boli celkom prirodzene dané politickým výsledkom volieb do Poslaneckej snemovne národného zhromaždenia a zložením zákonodarného orgánu, v ktorom prevažovala socialistickými myšlienkami ovládaná väčšina. Konkrétnymi prejavmi vplyvu socialistických ideí v súkromnom práve bolo prijímanie noriem v oblasti pracovného práva, ochrany nájomníkov, ktoré sa stali trvalým základom objektívneho súkromného práva. Socializačný smer bol evidentný aj v národnorevolučných predpisoch pozemkovej reformy, ktoré verejnoprávnym spôsobom zasahovali do existujúcich právnych vzťahov v oblasti vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam. V tomto období sa objavili právne normy dovtedy neznámeho obsahu, ktoré napríklad na základe tzv. obilného monopolu obmedzovali vlastníka poľnohospodárskej pôdy v tom, aké plodiny a v akom množstve môže produkovať a ako s nimi bude nakladať. Prišlo k obmedzeniu práv veriteľa voči dlžníkovi, ktoré sa prejavili v oblasti exekučného a insolvenčného práva. Následkom bola ochrana niektorých skupín dlžníkov postihnutých nepriaznivým vývojom voľného trhového hospodárstva. Napriek nepopierateľnému posunu v ideových východiskách súkromného práva v Československej republike základnými zásadami zostali sloboda vlastníckeho práva a zmluvná voľnosť, do ktorej bolo zasahované len vo výnimočných a verejným záujmom odôvodnených prípadoch.

Po prekonaní hospodárskych a spoločenských následkov prvej svetovej vojny sa nosnou myšlienkou ďalšieho vývoja súkromného práva na Slovensku stala potreba prekonania právneho dualizmu, pričom táto otázka sa neobmedzovala len na základný cieľ, ktorým bolo prijatie jednotného československého občianskeho zákonníka. Motorom prijímania nových právnych noriem v oblasti súkromného práva v medzivojnovnej Československej republike bola predovšetkým politická a praktická potreba vytvorenia obsahovo jednotného právneho poriadku vo všetkých častiach súkromného práva. Táto myšlienka pri tvorbe právnych predpisov bola omnoho silnejšia ako základná myšlienka prijímania nových právnych predpisov, ktorou je potreba primeranej normatívnej regulácie určitej časti spoločenských vzťahov.

3. OBDOBIE SAMOSTATNÉHO SLOVENSKEHO ŠTÁTU

V období samostatného slovenského štátu nebola oblasť súkromného práva významne dotknutá prijímaním nových právnych predpisov. Nepokračovalo sa na príprave nového, resp. prvého slovenského občianskeho zákonníka. Ani ostatná normotvorba slovenského štátu v oblasti všeobecného súkromného práva viac-menej neodrážala nové tendencie, ktoré by boli vo výraznom rozpore s dovtedajším smerovaním súkromného práva na Slovensku. Tento záver môže byť spochybnený vyjadrením ústavnoprávnych východísk súkromného práva, ktorých základom bola desiata hlava – Povinnosti a práva občanov – ústavného zákona zo dňa 21. júla 1939 č. 185/1939 Sl. Z. o ústave Slovenskej republiky. Ustanovenie § 79 ústavy Slovenskej republiky⁹ na rozdiel od predchádzajúceho ústavného základu vlastníctva ako základného inštitútu súkromného práva výslovne definuje jeho funkciu. Zatiaľ čo v predchádzajúcom právnom poriadku Československej republiky nebola funkcia vlastníctva presne normatívne vyjadrená, resp. skôr možno tušiť cieľ vlastníctva spočívajúci v zabezpečení potrieb jednotlivca, v ústave slovenského štátu úplne dominuje sociálne smerovanie ústavného základu vlastníctva. Naďalej je však rešpektovaná zásada výlučne zákonného obmedzenia vlastníctva,¹⁰ čo implikuje už akceptovanú, formálnu nevyhnutnosť

⁹ § 79 ods. 1 ústavy Slovenskej republiky: „Vlastníctvo má sociálnu funkciu a zaväzuje majiteľa nárábať s ním v záujme všeobecného dobra.“

¹⁰ § 79 ods. 2 ústavy Slovenskej republiky: „Súkromné vlastníctvo možno obmedziť len zákonom.“

úpravy súkromného práva v rovine zákonného práva. Ústavou Slovenskej republiky boli významnejším spôsobom potvrdené už predtým vyjadrené ústavné záruky ochrany rodinných vzťahov¹¹ ako základné smernice pre konštrukciu noriem rodinného práva.

Napriek tomu, že vojnový slovenský štát bol najmä po roku 1940 čiastočne ideologicky naviazaný na fašistické Nemecko, v priebehu jeho vývoja sa neobjavili vážnejšie úvahy o smerovaní súkromného práva v takom rozsahu, v akom sa národno-socialistický smer prejavil v Nemecku, kde cieľom podobných úvah bola príprava nového súkromno-právneho kódexu negujúceho myšlienkové východiská BGB.¹² Východiskom týchto úvah bol fašistický program, ktorý vychádzal z odmietnutia rímskeho práva ako nástroja materiálneho svetového poriadku, na miesto ktorého malo nastúpiť „nemecké všeobecné právo“, ktoré by odrážalo pragermánske národné právo, ktorého vývoj bol zastavený práve recepciou rímskeho práva. Podľa nacistických teórií výsledkom vývoja bolo prevzatie rímskeho práva do BGB, ktorý nenašiel cestu k porozumeniu ľudu a svojím duchom, prameniácim z individualisticko-materiálneho svetonázoru zostal vzdialený duchu nemeckého ľudu – Volkshfremdheit. Cieľom bola rekodifikácia nemeckého súkromného práva, ktorého zásadami bolo odmietnutie rozlišovania verejného a súkromného práva a nadradenie verejného záujmu nad záujem jednotlivca. Základným cieľom práva nemala byť ochrana záujmu jednotlivca, ale služba pre pospolitosť Volksgemeinschaft, pričom jednotlivci Volksgenossen vo svojich právnych pomeroch medzi sebou nemali stáť ako strany s protichodnými záujmami, ale ako členovia pospolitosti, spolupracujúcej na uskutočnení spoločnej idey. Podobné úvahy sa v slovenskej právnickej literatúre objavili len zriedkavo, bez toho, aby rozhodujúcim spôsobom zdôrazňovali nevyhnutnosť rovnakej cesty aj v slovenskom právnom poriadku.¹³

Omnoho intenzívnejšie na súkromné právo vplývali idey katolíckeho sociálneho solidarizmu vyjadrené v pápežských encyklikách *Rerum novarum* Leva XIII. a *Quadragesimo anno* Pia XI. Tieto našli svoj výraz nielen vo formálne základnom predpise právneho poriadku Slovenskej republiky 1939 – 1945, jej ústave, ale aj vo viacerých právnych predpisoch z oblasti rodinného a pracovného práva. Vo svojej podstate však neznamenali takú zmenu v ideových východiskách súkromného práva, ktorá by mohla viesť k záveru, že obdobie slovenského štátu bolo vo vývoji súkromného práva v príkrom rozpore s jeho predchádzajúcim a bezprostredne nasledujúcim vývojom. Na tomto závere nemení nič ani poznanie o tom, že právny poriadok vojnového Slovenska bol vo viacerých prípadoch základom negácie prirodzených ľudských práv a slobôd. Tieto zásahy sa odvíjali mimo systému všeobecného súkromného práva, a to v normách, ktoré súčasná veda označuje ako rasové zákonodarstvo.

¹¹ § 86 ústavy Slovenskej republiky: „*Manželstvo, rodina a materstvo sú pod zvýšenou ochranou právneho poriadku.*“

¹² V nacistickom Nemecku bolo vytvorená na základe iniciatívy ríšskeho ministra spravodlivosti *Hansa Franka* komisia na čele *J. W. Hedemannom*, ktorej úlohou bolo vypracovanie návrhu tzv. *Volksgesetzbuch*. Tento nový zákonník mal obsahovať materiu, ktorá bola súčasťou BGB, no v inej systematike a obsahu. Okrem toho súčasťou tohto základného právneho predpisu malo byť i pracovné, pozemkové a obchodné právo. (Manca, D.: *Súkromné právo v Nemecku (Príprava kodifikácie)*. PO XXVI/1943, s. 93a nasl.)

¹³ Osváth, J.: *Národnosocialistické súkromné právo*. PO XXV/1942, s. 48 a nasl. Manca, D.: *Súkromné právo v Nemecku (Príprava kodifikácie)*. PO XXVI/1943, s. 87.

4. OBDOBIE OBNOVENEJ ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY PO 2. SVETOVEJ VOJNE

Obnovenie faktickej a právnej existencie Československej republiky po II. Svetovej vojne vyvolalo potrebu obnovy československého právneho poriadku. Táto otázka sa neobmedzila len na formálnu stránku, ktorej hlavným problémom bola otázka vzájomného vzťahu na základe nariadenia č. 1/1944 Zb. n. SNR vytvoreného slovenského právneho poriadku a na základe dekrétu prezidenta č. 11/1945 u.v. obnoveného právneho poriadku Československej republiky. Aktuálnou bola i materiálna stránka obnovy práva, keďže prijatím nových právnych noriem po roku 1945 mali byť uskutočnené nové právne princípy, ktoré sa stali vedúcimi princípmi politickej, hospodárskej a sociálnej revolúcie, ktorá sprevádzala oslobodenie československého štátu.¹⁴ Pre uskutočnenie tohto cieľa malo byť rozhodujúce splnenie neuskutočnených unifikáčnych snáh z obdobia I. ČSR, t.j. uzákonenie štandardných kódexov v oblasti súkromného práva – občianskeho zákonníka a procesného sporového kódexu. V slovenskej odbornej literatúre bola sebavedomejšie zdôrazňovaná potreba zohľadnenia v mnohom prípade modernejších inštitútov práva platného na Slovensku.¹⁵

5. OBDOBIE PO „VÍŤAZNOM FEBRUÁRI“ R. 1948

Obratom vo vývoji súkromného práva na Slovensku bola zmena spoločenských pomerov, kedy bol po februárovom prevrate naznačený ďalší smer vývoja pozitívno-právnej úpravy súkromného práva. Nové právo malo byť právom úplne novým, vychádzajúcim z „nekompromisne vedeckého, revolučného učenia Marxa, Lenina a Stalina.“ Nové mali byť nielen právne pravidlá, ale nová mala byť aj právna prax.¹⁶ Normatívnym prejavom týchto zmien bolo prijatie májovej ústavy – ústavného zákona č. 150/1948 Zb. Ústava Československej republiky, ktorá v úvodnej vete Prehlásenia stanovila svoj základný cieľ – vybudovanie ľudovodemokratického štátu ako prechodnej štátnej formy zabezpečujúcej vybudovanie socializmu po vzore Sovietskeho zväzu. Pre ďalšie smerovanie súkromného práva boli rozhodujúce ustanovenia § 8 a 9 o majetkovej slobode a ustanovenia ôsmej kapitoly s názvom Hospodárske zriadenie.

Na rozdiel od predchádzajúcich ústavnoprávnych východísk súkromného práva májová ústava z roku 1948 zaručovala vlastnícke právo súkromných osôb prostredníctvom permissívnej právnej normy.¹⁷ V tom sa prejavil vzťah štátu k súkromnému vlastníckemu právu, ktorý ho chápal nie ako prirodzené ľudské právo, ale skôr ako akési privilegium udelené štátnou mocou fyzickej osobe – občanovi. Zvýraznenie verejného, kolektívneho záujmu bolo obsahom § 9 ods. 3 ústavy, podľa ktorého nikto nemohol zneužívať svoje vlastnícke právo na škodu bližšie nedefinovaného celku. Ustanoveniami ôsmej kapitoly ústavy bolo výrazným spôsobom zúžené ústavné právo slobodného podnikania jednotlivcov na úkor štátu. Okrem toho, že štátu bolo vyhradené podnikanie v rozhodujúcich oblastiach hospodárstva ako bankovníctvo, poisťovníctvo a v podnikoch s viac ako 50 zamestnancami, bol ústavou

¹⁴ Luby, Š.: *Obnova práva*. PO XXIX/1946, s. 8.

¹⁵ Luby, Š.: *Obnova práva*. PO XXIX/1946, s. 15.

¹⁶ Poničan, J.: *Právnicki a dnešok* (Prejav predsedu Akčného výboru Právnickej jednoty na valnom zhromaždení konanom dňa 3. apríla 1948) PO XXXI/1948, s. 136 – 137.

¹⁷ § 8 ústavného zákona č. 150/1948 Zb. Ústava Československej republiky: „V medziach všeobecných právnych predpisov môže každý občan nadobúdať na ktoromkoľvek mieste Československej republiky nehnuteľnosti a iný majetok a vykonávať tam zárobkovú činnosť.“

vytvorený priestor pre ďalšiu etapu znárodňovania, na uskutočnenie ktorej bolo potrebné prijatie právneho predpisu vo forme zákona.

Prijatie novej ústavy v máji 1948 okamžite vyvolalo úvahy o postavení niektorých, bližšie nešpecifikovaných noriem dovtedajšieho platného súkromného práva. Konkrétne o strate ich platnosti v dôsledku ustanovenia § 173 ods. 2 ústavy, podľa ktorého dňom účinnosti ústavy strácajú platnosť všetky tie ústavné a iné zákony, ktoré odporujú ustanoveniam ústavy alebo zásadám ľudovodemokratického zriadenia alebo ktoré sa odchyľujú od prijatej ústavy. Zrušovacie ustanovenie sa vzhľadom na charakter dovtedajšieho práva bezpochyby dotýkalo aj mnohých noriem súkromného práva. Bolo konštatované, že v čase prijatia ústavy platné súkromné právo bolo len minimálne dotknuté socialistickými tendenciami, ktoré do neho prenikli len v oblasti pracovného a nájomného práva.¹⁸ Hlavný rozpor platného súkromného práva s ústavou spočíval v konštrukcii širokého obmedzenia slobodného výkonu podnikateľskej činnosti v prospech štátom riadeného hospodárstva a tomu zodpovedajúcej vlastníckej štruktúre vychádzajúcej z rozdielov právnej úpravy národného majetku a súkromného vlastníctva. Derogačnému ustanoveniu ústavy však chýbala procesná stránka, ktorá by mohla zabezpečiť označenie tých noriem súkromného práva, ktoré boli v rozpore s jej obsahom. Preto sa ciele novej ústavy mohli prejaviť v rovine pozitívneho práva len pri aplikácii právnych noriem, pri ich výklade. Problém nedostatku úpravy procesného postupu pri určení protiústavných noriem starého súkromného práva sa však prirodzene neprejavil významnejšie, keďže skoro došlo k vytvoreniu nového, s ústavou v týchto súvislostiach konformného, právneho poriadku.

Zmena základov súkromného práva však súvisela predovšetkým s celkovou zmenou organizácie hospodárstva, ktorá aj v zmysle ustanovení ôsmej kapitoly májovej ústavy jednoznačne preferovala štátne, vtedy národné formy hospodárenia. Prírodným následkom zmeny hospodárstva z trhovej na štátom riadenú ekonomiku bolo zníženie významu súkromného vlastníctva, jeho ochrany a zmluvnej voľnosti. Ľudovodemokratický štát bol charakterizovaný ako jedna z politických foriem diktatúry proletariátu, ktorého úlohou bolo potlačovať a odstraňovať príslušníkov triedy vykorisťovateľov, zapojiť všetky pracujúce vrstvy ľudu do socialistickej výstavby pod vedením robotníckej triedy a vybudovať socialistickú spoločnosť. V ľudovodemokratickom systéme sa rozlišovali tri základné zložky hospodárenia: socialistická, súkromnokapitalistická a drobné podnikanie, pričom socialistické, t.j. štátne a družstevné podnikanie sa rozprestieralo na najdôležitejšie výrobné prostriedky. Súkromné vlastníctvo bolo prípustné a zaručené, no okrem osobného vlastníctva, nemala platiť zásada nedotknuteľnosti vlastníctva, ktorá bola charakterizovaná ako zásada kapitalistická.¹⁹

Nástrojom na vytvorenie socialistického vlastníctva bolo ústavne zakotvené znárodnenie, ktorého rozsah mal byť určený zákonmi. Prechod majetku z rúk súkromných subjektov prebiehal z niekoľkých fázach. Prvú vlnu znárodňovania naštartovala dekretálna činnosť prezidenta republiky v roku 1945.²⁰ Druhá vlna znárodňovania začala bezprostredne po

¹⁸ Bianchi, L.: Nová ústava a všeobecné súkromné právo. PO XXXI/1948, s. 187.

¹⁹ Kráľ, Š.: Nová advokácia v ľudovej demokracii. PO XXXII/1949, s. 99.

²⁰ Dekrét prezidenta republiky č. 100/1945 Zb. o znárodnení baní a niektorých priemyselných podnikov; dekrét prezidenta republiky č. 101/1945 Zb. o znárodnení niektorých podnikov priemyslu potravinárskeho; dekrét prezidenta republiky č. 102/1945 Zb. o znárodnení akciových bánk; dekrét prezidenta republiky č. 103/1945 Zb. o znárodnení súkromných poisťovní.

februárovom prevrate.²¹ Znárodnením a majetkovými presunmi v oblasti poľnohospodárskeho majetku²² bola vytvorená majetková základňa nielen pre nový ekonomický systém ľudovodemokratického štátu, ale aj pre nové usporiadanie súkromného práva.

Základom hospodárskeho rozvoja ľudovodemokratického štátu bolo organizovanie znárodneného majetku vo forme národných podnikov a ústredné plánovanie, ktorého rámcom bol jednotný hospodársky plán, prostredníctvom ktorého štát riadil všetku hospodársku činnosť. Každá fyzická a právnická osoba bola povinná prispôbiť svoju hospodársku činnosť jednotnému hospodárskemu plánu. Ústava vychádzala z predpokladu, že občania budú uspokojovať svoje potreby prevažne prácou ako závislou činnosťou organizovanou štátom podľa plánovaného hospodárstva. Súčasťou zmien boli aj zmeny v oblasti právneho systému, súkromné právo nevynímajúc. Činnosť tvorby práva musela v zmysle vytýčených politických cieľov smerovať vo všetkých oblastiach práva k zavedeniu nového právneho poriadku podľa novej ústavy, pričom sa malo dbať nato, aby „ľudovodemokratický štátny aparát bol mocnou pákou pri socialistickej prestavbe spoločnosti.“ Nové právo malo byť odstrániť staré zákony zdedené po kapitalistickej spoločnosti. Nový vzťah k právnemu poriadku mal byť oslobodený od prežitkov minulosti.²³

Uvedené východiská hospodárskej organizácie ľudovodemokratického štátu boli v príkrom rozpore s východiskami súkromného práva z predchádzajúceho obdobia. Aby boli naplnené, museli sa v zmysle hesla „právo a štát sa nedajú odo seba oddeliť“ prejavíť i v zákonnej úprave súkromného práva, ktorej základom sa stal zákon č. 141/1950 Zb. Občiansky zákonník. Podľa správy ústavnoprávneho výboru Národného zhromaždenia k vládnemu návrhu občianskeho zákonníka²⁴ bol nový občiansky zákonník prispôbený novým spoločenským podmienkam a jeho základnou zásadou bolo ustanovenie nového typu vlastníctva. Socialistické vlastníctvo malo byť základom a chrbticou nového občianskeho práva. V novej spoločnosti nebolo miesto pre ochranu vlastníckych práv jednotlivca, ktoré boli zdrojom sociálnej nerovnosti medzi jednotlivými spoločenskými skupinami.

Návrh občianskeho zákonníka odmietal delenie práva na verejné a súkromné, keďže akákoľvek oblasť hospodárskeho života bola otázkou verejnou. Súčasťou nového občianskeho zákonníka sa nestalo rodinné právo, ktoré bolo už v tom čase upravené osobitným zákonom. Zahnutie obchodného práva do občianskeho zákonníka bolo odmietnuté, pričom samotné obchodné právo bolo charakterizované ako právo

²¹ Napr. zákon č. 114/1948 Zb. o znárodnení niektorých ďalších priemyselných a iných podnikov a závodov a o úprave niektorých pomerov znárodnených a národných podnikov; zákon č. 115/1948 Zb. o znárodnení niektorých ďalších priemyselných a iných výrobných podnikov a závodov v odbore potravinárskom a o úprave niektorých pomerov znárodnených a národných podnikov tohto odboru; zákon č. 120/1948 Zb. o znárodnení obchodných podnikov s 50 alebo viac činnými osobami; zákon č. 121/1948 Zb. o znárodnení v stavebníctve.

²² Dekrét prezidenta republiky č. 5/1945 Zb. o neplatnosti niektorých majetkovoprávných konaní z doby neslobody a o národnej správe majetkových hodnôt Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov a niektorých organizácií a ústavov; dekrét prezidenta republiky č. 12/1945 Zb. o konfiškácii a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov českého a slovenského národa; dekrét prezidenta republiky č. 108/1945 Zb. o konfiškácii nepriateľského majetku a Fondoch národnej obnovy; zákon č. 142/1947 Zb. o revízii prvej pozemkovej reformy; zákon č. 46/1948 Zb. o novej pozemkovej reforme (trvalej úprave vlastníctva) k poľnohospodárskej lesnej pôde; zákon č. 69/1949 Zb. o jednotných roľníckych družstvách.

²³ Bedrna, K.: K prejavu súdr. Gottwalda na zasadnutí ÚVKŠČ 17. novembra 1948. PO XXXI/1948, s. 302.

²⁴ Těšnopisecká zpráva o 49. schůzi Národního shromáždění republiky Československé, svolané na středu dne 25. října 1950.

privilegovaných vrstiev kapitalistického štátu. Význam práce bol zvýraznený zámerom prijatia osobitného kódexu pracovného práva. Ideologickým zdôvodnením nezaradenia pracovného práva do občianskeho zákonníka bolo odmietnutie práce ako tovaru, predmetu tovarovo-peňažných vzťahov.²⁵

6. ZÁVER

Je nepochybné, že prijatiu občianskeho zákonníka v roku 1950, predchádzalo množstvo čiastkových úprav, ktoré sa menili spolu so spoločenskou situáciou a prevládajúcim pohľadom na právo a vzťahy, ktoré upravuje. Keď po rozpade Habsburskej monarchie následnícke štáty prevzali jej právny poriadok na základe princípu kontinuity práva, nikto netušil, že to potrvá skoro pol storočia, kým bude mať Československá republika svoju vlastnú a jednotnú úpravu súkromnoprávných vzťahov. K tomuto stavu prispel aj nástup nacizmu k moci v Nemecku, ako aj nejednotnosť a nedôslednosť československých politikov.

Prijatím občianskeho zákonníka sa tiež završil proces, v ktorom z ideologických a politických dôvodov došlo k vyňatiu úprav niektorých súkromnoprávných vzťahov z občianskeho zákonníka a tiež k dôraznému odmietnutiu delenia práva na súkromné a verejné, ktoré bolo charakteristické pre právo predchádzajúcich období – vrátane práva Habsburskej monarchie.

Literatura:

- Ottlyk, I.: O novodobom práve. Právny obzor XXI/1938.
- Ráth, A.: Socializácia práva. Právnik LX/1921.
- Schwitzer, V.: Niečo o unifikácii civilného práva. Právny obzor V/1922.
- Mance, D.: Súkromné právo v Nemecku (Príprava kodifikácie). Právny obzor XXVI/1943.
- Osváth, J.: Národnesocialistické súkromné právo. Právny obzor XXV/1942.
- Luby, Š.: Obnova práva. Právny obzor XXIX/1946.
- Poničan, J.: Právnicki a dnešok (Prejav predsedu Akčného výboru Právnickej jednoty na valnom zhromaždení konanom dňa 3. apríla 1948). Právny obzor XXXI/1948.
- Bianchi, L.: Nová ústava a všeobecné súkromné právo. Právny obzor XXXI/1948.
- Král, Š.: Nová advokácia v ľudovej demokracii. Právny obzor XXXII/1949.
- Bedrna, K.: K prejavu súdr. Gottwalda na zasadnutí ÚV KSČ 17. novembra 1948. Právny obzor XXXI/1948.

Kontaktní údaje na autora – email:

petra.capandova@flaw.uniba.sk

²⁵ Těšnopisecká zpráva o 49. schůzi Národního shromáždění republiky Československé, svolané na středu dne 25. října 1950.